

kívül előttünk áll az egyetemi szervezet a maga facultásaival, tananyagával, tanrendszerével, collegiumaival és egész életével, melynek rajzánál szerző az egyetem tényezőinek hivatásáról ily nemes hangon tesz vallomást: »Mindenesetre a középkori egyetemek voltak azok az intézmények, a melyek az újjáalakult fiatal európai társadalomban legelőször tekintették feladatuknak a tudomány önzetlen ápolását s legelső látható példáját adták a mesterek és tanítványok ama szellemi közösségének, az idősebb és ifjabb tudós nemzedékek ama solidaritásának, mely minden tudománytanítás és tudományművelés elengedhetlen föltétele.«

A muszlimok és zsidók nevelésügyének bemutatása után még a keresztény nőnevelést ismerjük meg az apácák és a lovagkisasszonyok nevelésének képében.

A mű tartalma egységes; dissonáns hang csak egy-két helyen érzik ki belőle. Pl. a középkor felfogása az értelem neveléséről (4. l.); az egyházi szervezetről (9. l.) és Aquinói szent Tamásról (225. l.) leírt szavai a történelem előtt nem igazolhatók.

A neveléstörténeti anyagot Fináczy szinte szemléletessé teszi ama szerencsés eljárásával, hogy egyes paedagogiai írók műveiből szemelvényeket nyújt saját maga készítette fordításában.

Az egész munkán elárad a paedagogus szerető gondja, melylyel az ifjúságnak és a tudománynak él. Vajha e mű elolvasása a nevelés, s vele a gyermek szeretetét fakasztaná meg azokban az ifjakban is, a kik majdan mint tanárok vagy apák hivatva lesznek a nemzet fiainak nevelésére!

Dr. Békefi Remig.

Hengelmüller (Freiherr von —): Franz Rákóczi und sein Kampf für Ungarns Freiheit 1703—1711. I. Band. Mit fünf Bildnissen.
Stuttgart und Berlin, 1913. Ára 6 M 50 pf.

Hengervári *Hengelmüller* László báró az idén, május 2-án töltötte be életének hetvenedik esztendejét, de a magyar történetirodalomba csak most vonult be a legnemesebb magyarról írt szép könyvével, a melyet a diplomatiától s az Amerikai Egyesült-Államok nagyköveti méltóságától való megválásának (1913.) esztendejében németül és angolul bocsátott közre. Németül azért, mert *Horn* Edének 1861-ben kiadott Franz Rákóczija óta a levéltári adatoknak egész özöne jelent meg, a melyről a német közönséget tájékoztatni kellett; angolul pedig azért, mert az angolok jóformán nem ismerik azt a férfit, ki diplomatiájukat a XVIII. század első másfél tizedében annyiszor foglalkoztatta. Művét francziául nem adta ki, mert *Horn* Emilnek 1906-ban

Rákóczirol írt életrajza (melyet a Századok 1906. évi folyamában ismerttettem) teljesen megfelel feladatának. Ez a feladat abban áll, hogy a német, angol és francia közönség megtudja, ki volt Rákóczi, mit tett és — habár hadjárata vereséggel végződött — a magyar nemzet miért áldja emlékezetét. Valóban hálásak lehetünk azért, hogy Horn a francziáknak, Hengelmüller báró pedig az angoloknak és a németeknek ezt alaposan, világosan és vonzóan elmagyarázta.

Az angolokra, sőt magukra a németekre nézve is különösen tanulságos lehet Hengelmüller könyvének bevezetése, a mely 1526—1700-ig hazánknak Ausztriához való viszonyát tárgyalja (1—56. l.). Az angolok megérthetik belőle Rákóczi állításának igazságát (155 l.), hogy Magyarország olyan összeköttetésben áll Ausztriával, mint Skótország Angliával, míg az osztrákok úgy akarnak vele bánni, a hogy Anglia bánik Irlanddal; azaz meghódított országnak tekintik, bár sohasem hódították meg. Valóban tanulságos, hogy most már nem egy kuruczkozó magyar historikus, hanem egy nyugalmazott cs. és kir. nagykövet állapítja meg (24. l.), hogy a császári kormány az alkotmányt mellőzte s a nemzetnek észre kellett vennie, hogy az idegen, a ki segítette, ura lett. Igaz, hogy Bécs központosító törekvéseit XIV. Lajos századának szellemével magyarázza. »Olyan magyar király — mondja (39. l.) —, ki Ausztrián Budáról uralkodik, alkalmasint mindent elkövet, hogy uralmát egységesen rendezze be és hatalmas dunai birodalmat alapítson«. Zrinyi és Rákóczi fejében már valóban megfordult ez a gondolat, mely később Napoleon és Bismarck agyában is felvillant; s meg kell adni, hogy ilyen gondolatot az egységre hivatott Magyarország inkább sugalhatott, mint a mozaikszerű Ausztria. A magyarság, mely *Hengelmüller* szerint (49. l.), 1687-ben még a középkor érzelmeivel és nézeteivel volt eltelve, nem is annyira az abszolutizmustól félt, mint attól, hogy ez az Ausztriába való beolvadásra vezetne. És Hengelmüller maga is elismeri (51. l.), hogy Kollonics reformjai a magyarságot nem kárpótolták volna nemzeti lételének és alkotmányos szabadságának elvesztéseért. Ebből azonban az következik, hogy a magyarság nem a középkorhoz, hanem a népjoghöz ragaszkodva utasított vissza olyan reformokat, a milyenekkel most *Kollonics*, utóbb pedig *II. József* és az 1849. évi márcziusi »alkotmány« kínálta meg. Ezt különben az idegen olvasó *Hengelmüller* becses könyvének részleteiből maga is megállapíthatja.

A részletek, az 57. lapon, *Rákóczi* ifjúságának elbeszélésével kezdődnek és bennök Hengelmüller Rákóczi vallomásaival, Thalyval s másokkal szemben (kik közé nem tartozom, mert könyve-

met nem ismerte) becses helyreigazításokat közöl. Így pl. (a 63—64. lap jegyzetében) saját levéltári kutatásai alapján valószínűtlennek mondja Rákóczinak *Magdolna* hesseni hercegnővel való eljegyeztetése történetét s azt, hogy ezt a házasságot Eleonóra császárné akadályozta volna meg. Hiába kutatott Rákóczinak XIV. Lajoshoz 1700 november 1-én írt levele és ezzel kapcsolatban Rákóczi perének iratai után is (70. l.); ellenben ismeri *Schiller* Lénárd kapitánynak a piatrkowi merényletre vonatkozó jelentését (75. l.), a mit más történetírók nem ismernek. Ha tehát mondja is, hogy ez lényegében egyezik *Bercsényinek*. Rákóczi vallomásaiban foglalt elbeszélésével, nagy köszönettel fogadtuk volna a kalandnak pár sorban való ismertetését. Ellenben megjegyzi (76. l.), hogy Rákóczinak *Szieniavszkihoz* és feleségéhez intézett leveleit, a miket Czartoryszki hercegné levéltárában őriznek, nem volt alkalma átnézni s nem is tudja, hogy valaki átnézte volna. Én úgy tudom, hogy a Szieniavszki-levéltár Szienavából a Czartoryszki-családdal kötött házasság következtében bekerült a krakói Czartoryszki-múzeumba. A Szieniavszki-levéltárat, mely Thaly szerint elégett, *Magasházy* László készült átkutatni, dr. *Thomašivskyj* István pedig a Századokban (1912, 124. l.) megígérte, hogy közrebocsátja a fejedelmnek a hercegnőhöz 1704—1712 közt intézett 40 levelét s jellemezni fogja a levelezőknek egymáshoz való viszonyát.

A második fejezet (77—103. l.) a fölkelés kezdetétől fogva 1703 végéig terjed; a harmadik pedig (104—126. l.) a gyöngyösi tárgyalások meghiusultáig megy. Elbeszélését tehát rövidre fogja, de így is bebizonyítja azt az állítását (105. l.), hogy a magyar ügy a világkérdésnek egyik része volt. Súlya és jelentősége van annak, hogy az amerikai nagykövet Rákóczi Recrudescuntját egy sorba helyezi Amerika későbbi függetlenségi nyilatkozatával (106. l.). Egy diplomata ajkáról (104. l.) tanulságos azt is hallanunk, hogy Bécs a »rebelliseknek« olyankor volt hajlandó föltételeket engedni, mikor ezeket senki sem kérte s mikor nyílt kérdés volt, ilyeneket egyáltalán elfogadnának-e? A nagy nehezen mégis megindult gyöngyösi tárgyalásokról valóban úgy vélekedik, hogy mind a két fél kevés őszinteséget tanusított.

A negyedik fejezetben (127—156. l.) finoman veti gróf *Forgách* Simon szemére, hogy *József* ifjabb királytól nyert megbízatását csak évek múlva mondta meg Rákóczinak. Azonban nem találja igazoltnak azt a föltevést (mit Rákócziról írt könyvemben — I., 328. l. — én is említek), hogy József oly szerepre készült volna atyjával szemben, mint a milyet száz esztendővel azelőtt Mátyás játszott Rudolffal szemben. Viszont a békés meg egyezés másik legyőzhetetlen akadályának (143. l.) azt tartja,

hogy *Rákóczi* az erdélyi fejedelemségre való megválasztását elfogadta. Felfogását könyve második részében sok fontos adattal támogatja; de nem hivatkozik a választás föltételeire, a mik könyve írásakor már ösmeretesek voltak. (Könyvemben I., 455—456. l.) Ennek a választásnak tulajdonítja (151. l.), hogy a selmeczbányai tárgyalások alkalmával *Rákóczi* nem akarta a békét; de kiemeli (155—6. l.), hogy ez és több más személyes ügy a tárgyalásokon hivatalosan szóba sem jött s ha az osztrákok Magyarországnak olyan helyzetet szántak, mint az angolok Irlandnak, meg kellett volna gondolniok, hogy az angolok valóban elfoglalták Irlandot, ők azonban még nem hódították meg Magyarországot.

Rajta voltak, hogy meghódítsák s az ötödik fejezetben (157—174. l.) be is számol kísérleteikről, de az ezeket követő alkudozásokról is. Közben az előtte is rokonszenves *Stepneynek* az osztrák miniszterekkel, különösen *Wratislaw* gróffal való viszálykodásairól (a 161—2. lapon) néhány ismeretlen adatot közöl. Sikerült (u. o.) a *Stepney* és *Desalleurs* összehasonlítása is, de ezt a nagyszombati csata fölemlítése (163. l.) utáni időkre kellett volna halasztania, a mikor Egerbe érkezése után (172. l.) a franciaia küldött már csakugyan hathatott *Rákóczira*. Az első találkozásról *XIV. Lajoshoz* 1705 márczius 14-én intézett jelentésén kívül a szerző sok becses adatot talált volna *Desalleurs* titkárának kézirati, 136 folio lapra terjedő jelentésében is (*Memoire sur un voyage fait en Hongrie en 1704 et 1705*), a mely most már a M. N. Múzeum tulajdona. *Desalleurs* mindjárt kezdetben nagyon kevés hatást gyakorolhatott *Rákóczira*, mert a követ az első napokban maga írta útközben elmaradt titkárának, hogy nem bízik többé a dolgában, mert *Rákócziban* a világ leggonoszabb és legálnokabb emberét ösmerte meg (il l'auoit reconnu pour l'homme du monde le plus mechant et le plus perfide). Annál több tisztelettel szólt a titkár *Rákócziról* (a kézirat 82—83. és 95. lapjain), mikor végre megérkezett Egerbe, honnan különben öt ura pár nap mulva már hazaengedte Párisba. *Hengelmüller* könyvének ötödik fejezete *I. Lipót* halálával s rövid, de találó jellemzésével végződik.

A hatodikban (175—198. l.) az új uralkodó békés szándékairól, a meghiusult alkudozásokról, a szécsényi conventről, a magyar confoederatio megalapításáról s arról van szó, hogy az osztrákok visszahódították Erdélyt, de elvesztették a délnyugati Magyarországot. Megállapítja, hogy a magyarokat *József* trónra léptétől fogva a tróntól való megfosztás gondolata vezette (176. l.), a convent tagjai okosan és helyesen jártak el (189. l.), s a teremtő gondolatok *Bercsényi* termékeny agyából pattantak ki, de azok

megvalósulását annak a szeretetnek és odaadásnak lehet köszönni, a melylyel Rákóczi iránt valamennyien viseltettek. (u.-o.) Dicséri *Vetésinek* (nála következetesen *Vétesnek*) politikai belátását (191. l.); külföldi példákkal mentegeti az erdélyi kurucz vezérek viszálykodásait (192. l.); s a zsigóci csatából azt a tanulságot olvassa fejökre, hogy egy csata megnyerésétől még nagyon nagy az út egy ország meghódításáig s ez a siker nem vitte őket céljukhoz közelebb (195. l.).

A mint a hetedik fejezetben (199—216. l.) a közbenjáró hatalmak működésének hatása alatt mondja (206. l.), a magyarok, ha nem is érték el mindent, de nagyon sokat értek el. Két esztendővel azelőtt az osztrák miniszterek csak titkos emissariusok útján akartak velök tárgyalni, most pedig a császár egy birodalmi fejedelmet küldött, hogy Rákóczi biztosaival tanácskozzék. Nemcsak szövetségesei, hanem ellenségei is meghatalmazott követeket tartottak a magyar vezérnél, s leveleikben őt barátságosan kedves rokonoknak szólították. Magyarország ismét elfoglalta rangját az európai nemzetek közt s tényező lett ezeknek politikai terveiben. És, a mi legtöbbet ér, mindezt a nemzet *saját erejével*, minden idegen segítség, a törökök minden kedvezése nélkül érte el. Tehát meggondolhatták volna a magyarok vezérei, nem volna-e jó most már megállani a lépcsőn s a fölfelé haladást nem volna-e jobb a jövőre hagyni.

A nyolczadik és utolsó fejezetben, a nagyszombati békecongressus történetében (217—241. l.) elérkezettnek látta annak az idejét, hogy Rákóczi nyílt kártyákkal játszszzék és világosan, szabatosan kijelentse, mik a vitás kérdések közte és Ausztria közt. Fölkelésének kezdetén jogában állt arra törekedni, hogy ezeknek a kérdéseknek fölvetésében a végletekig megy s azokat, ha kell, Magyarországnak az ausztriai háztól való elszakadása árán is megoldja. Ehhez épen olyan joga volt, mint *Orániai Vilmosnak*, vagy *Washington Györgynek* ahhoz, hogy hazájuknak Spanyol-, illetőleg Angolországgal való összeköttetését felbontsák (217. l.). Hiszen a magyaroknak különben is sokkal komolyabb okaik volt a panasza, mint a minők Amerikát arra bírták, hogy *III. György* ellen fegyvert ragadjanak (218. l.). Itt azonban — szerző szerint — a kérdés azon fordult meg, ragaszkodik-e Rákóczi az erdélyi fejedelemséghez, vagy sem (227. l.). Azonban megfordult talán azon is, hogy az uralkodó — mint *Wratislaw* kijelentette (231. l.), — valóban akárki másnak inkább odaadja-e a fejedelemséget, mint Rákóczinak? Mert sok adat bizonyítja, hogy Rákóczi nem a maga házának, hanem egyáltalán a magyarságnak követelte a független erdélyi fejedelemséget, a mint *Stepney* könyvünk szerint is (236. l.) jelentette a csá-

szárnak, hogy Rákóczi az erdélyi fejedelemség kérdését elválasztotta a maga személyétől. *Hengelmüller* nagy és méltó tisztelettel nyilatkozik Stepneyről (237. l.), de mint pártatlan történétíró, azt hiszi, bajosan írhatná alá azt az állítását, hogy ha Ausztria időt enged és több mérsékletet tanusít, a békét meg lehetett volna csinálni. Nem lehetett, úgymond (240. l.), mert Bécsben azzal is számoltak, hogy ha az örökös királyságnak fiúágon magva találna szakadni, valószínű, hogy a magyar királyság legbiztosabb jelöltje az uralkodó erdélyi fejedelem lenne. Szerző szerint (240. l.), ha Kolozsvárt Rákóczi uralkodik, a *pragmatica sanctionis* nem lesz magyar törvény.

Hengelmüller könyve előszavában is (VIII. l.), könyve végén is (240—I. l.) nagyon sajnálta, hogy Rákóczi Nagyszombatban nem egyezett ki a Habsburgokkal. Ezt a kiegyezést később más kötötte meg, mikor ennek szükséges voltát az osztrák államférfiak is belátták. Magyarországra s magára Rákóczira nézve is jobb lett volna, ha a kiegyezés most történik meg, mikor a *confoederatio* hatalma tetőpontján áll s azt önként kötheti meg. De Magyarország osztrák uralkodói szintén tapasztalhatták, hogy az ország elégedetlensége meggyöngyöztette hatalmukat és az európai nemzetekre gyakorolt befolyásuk megcsappant.

Szerzőnek ez a borús hangulata bizonyára jellemezni fogja a második (befejező) kötetet. Előtte ugyan Rákóczi mintegy vádolt gyanánt jelenik meg, de már az első kötetből látjuk, hogy ő a vádat a bíró pártatlanságával fogadja; az igazság pedig — Rákóczinak 1708 márczius 28-án kelt levele szerint — »nem a pörös rész panaszában áll, hanem a bíró ítéletében; különben soha e világon ki nem szolgáltathatnék.« Ő is azt akarja, a mit most kétszáz esztendeje, vallomásainak írásakor, Rákóczi akart, hogy munkájában megnyilatkozzék az igazság, melyet minden olvasójának a szívébe átültetni akar. Ennél szebb feladatra pedig mint történétíró nem vállalkozhatott. **Márki Sándor.**

Ernst Molden: Die Orientpolitik des Fürsten Metternich. 1829 bis 1833. Herausgegeben von der Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs. Ed. Hölzels Verlag. Wien—Leipzig. 1913. 8°. VI, 123. l.

Ernst Molden, egy ifjabb osztrák történétíró, ebben a *Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs* által kiadott munkában igen figyelemreméltó adalékokat szolgáltat Metternich keleti politikájához. A mű a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár actáin épült fel, a melyeket Molden tárgya számára igen ügyesen értékesített. Metternich keleti politikáját csak úgy lehet